

آینه پژوهش

سال سی و پنجم، شماره چهارم
مهر و آبان ۱۴۰۳ ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب‌شناسی و
اطلاع‌رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۰۸

۲۰۸

دوماهنامه
آینه پژوهش

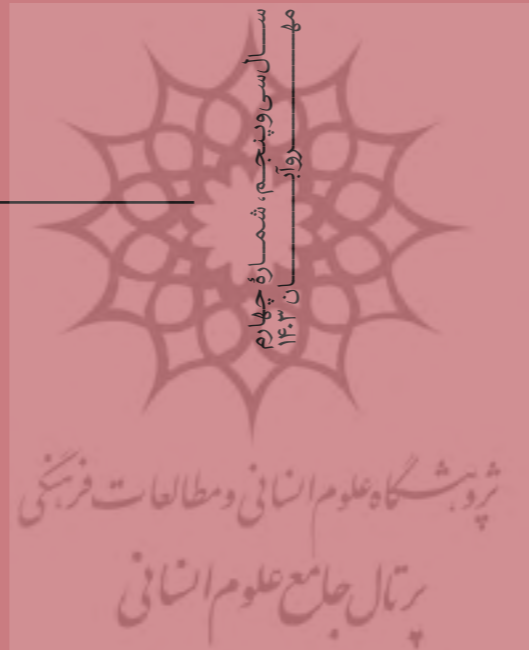
Ayeneh-ye- Pazhoohesh

Vol.35, No.4 Oct - Nov 2024

A bi-monthly journal exclusively
review & information dissemination

208

dedicated to book critique, book
in the field of Islamic culture

«مُقْبِلِ آنِشْتِ که ...» (بازخوانی و تَصْحِیحِ بَیْتِی از مُفْرَدَاتِ سَعْدِی) |
گیبون، محمد (ص) و اسلام | چاپ‌نوشت (۱۵) | پاره‌ای از یک تفسیر
ناشناخته معتزلی، احتمالاً از سده چهارم یا پنجم هجری | میهمانان تازی
گوی فرهنگستان ایران | اشعار تازه‌یاب از شاعران دوره قاجار با استناد به
نشریات آن عصر (۱) | فارسیات | رباعیات منسوب به افراد خاندان جوینی
در منابع کهن | ناهیدن (اقتراح) درباره یک واژه دشوار و ناآشنا در
شاهنامه) | یادداشت‌های حاشیه متون فارسی و عربی (۲) | خراسانیات
(۱) | نوشتگان (۹) | یادداشت‌های لغوی و ادبی (۱) | طومار (۷) | درنگی بر
جدیدترین ترجمه انگلیسی کتاب شریف نهج البلاغه | حدود مفروض،
حدود ممکن، حدود مقبول | آینه‌های شکسته (۵) | بررسی فهرست
کتاب‌های فارسی چاپ سربی کتابخانه کنگره آمریکا | میرلوحی سبزواری
و جعل دو کتاب انیس المؤمنین و کفایة البرایا | شرح و تصحیح کلیله و
دمنه در بوتۀ نقد | **نکته، حاشیه، یادداشت**

پیوست آینه پژوهش | کلام شاهانه / ملوک‌الکلام، کتابی چنددانشی از عصر میانی قاجار

جویناچه‌نخست | رسول جعفریان |
مجید حبیبی | مرتضی کریمی‌نیا |
سیدمحمدحسین میرفتوحی |
رفیقه قزاق‌نسا | احمد مهری
دامغانی | علی رحیمه |
فرد | علی رحیمه |
آیندلو | سیداحمدرضا قائم‌مقامی |
امید حسینی نژاد | سجده
اربابی | سیداحمدرضا قائم‌مقامی |
زاتی | تهران | علی راد |
خاندان سبزواری | سیدعلی کاشفی
عراقی | حیدر عیوضی |
زاده | امیررضا نژاد مقدم |
انصاری | نیلوف بهرام‌زاده |
کافلی | حبیب زاتی |

پرتال
دوماهنامه
آینه پژوهش

Jap.isca.ac.ir

بررسی فهرست کتاب‌های فارسی چاپ سربی کتابخانه کنگره آمریکا

دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی - مدیریت دانش | سیده طرفه ابطحی نژاد مقدم

| ۴۲۱-۴۳۵ |

۴۲۱

آبینه پژوهش | ۲۰۸
سال ۳۵ | شماره ۴
مهر و آبان ۱۴۰۳

چکیده: هدف از مقاله حاضر، بررسی و تحلیل کتاب فهرست کتاب‌های فارسی چاپ سربی کتابخانه کنگره آمریکا است که با فهرست نویسی علی بوذری و در انتشارات وراقان به سال ۱۴۰۳ منتشر شده است. در این مقاله، ضمن بررسی مشخصات ظاهری و محتوایی کتاب، تلاش شده به مرور برخی مفاهیم کلیدی در حوزه مطالعاتی تاریخ کتاب پرداخته شود. در کتاب مورد بررسی، تعداد ۱۰۰ عنوان کتاب چاپ سربی فارسی زبان که در کتابخانه کنگره آمریکا نگهداری می‌شود، مورد فهرست نویسی قرار گرفته است. از این میان با بررسی آماری مشخص شد که شهرهای «کلکته»، «لندن» و «لکهنو» به ترتیب با فراوانی ۳۰، ۱۶ و ۱۵، بیشترین کتاب‌های چاپ سربی فارسی مجموعه مورد مطالعه را به خود اختصاص داده‌اند؛ همچنین با توجه به اطلاعات نمایه، دو خط «نسخ» و «نستعلیق»، خطوطی هستند که در کتاب‌ها به کار رفته‌اند. درخصوص کتاب‌های دوزبانه، به‌طور کلی با تعداد نُه زبان دیگر مواجه هستیم که در میان آنها زبان «انگلیسی» بالاترین فراوانی را دارد و پس از آن، زبان‌های «عربی» و «لاتین» در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. عمده کتاب‌های فارسی زبان چاپ سربی مورد بررسی در حوزه موضوعی «زبان و ادبیات فارسی» قرار گرفته‌اند و سپس کتاب‌های با موضوع «تاریخ ایران» و «دین» در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

کلیدواژه‌ها: نقد کتاب، چاپ سربی، فهرست نویسی، کتاب فهرست کتاب‌های فارسی چاپ سربی کتابخانه کنگره آمریکا.

A Review of the Catalog of Persian Lead-Type Printed Books in the Library of Congress

Seyyede Torfeh Abtahi Nejad Moghadam (Ph.D. in Information Science and Knowledge Management)

Abstract: Objective: The present article aims to review and analyze the catalog of Persian Lead-Type Printed books in the Library of Congress, compiled by Ali Bouzari and published by Varaqan Publishing in 2024 (1403 AH). This study examines the physical and content characteristics of the book while also exploring key concepts related to the field of book history studies. The catalog under review lists 100 titles of Persian Lead-Type Printed books held in the Library of Congress. Statistical analysis reveals that the cities of "Calcutta," "London," and "Lucknow" are the most frequently represented, with 30, 16, and 15 titles, respectively. Additionally, according to the index information, the scripts "Naskh" and "Nasta'liq" are predominantly used in these books. Among the bilingual books, a total of nine other languages are encountered, with "English" being the most common, followed by "Arabic" and "Latin." The majority of the Persian Lead-Type Printed books analyzed belong to the subject category of "Persian language and literature," with "Iranian history" and "religion" being the next most represented subjects.

Keywords: Book review, Lead-Type Printed printing, cataloging, Persian Lead-Type Printed books catalog, Library of Congress.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بوذری، علی. فهرست کتاب‌های فارسی چاپ سربی کتابخانه کنگره آمریکا. قم: وراقان، ۱۴۰۳. [۱۹۸]. IVص.

مقدمه

تهیه فهرست از کتاب‌های موجود در کتابخانه‌های دنیا، امری است که از دیرباز تاکنون مورد توجه پژوهشگران، کتاب‌شناسان و فهرست‌نگاران قرار گرفته است. ما با فهرست‌های مختلفی اعم از فهرست‌های کتاب‌های چاپ سنگی، چاپ سربی و نسخ خطی کتابخانه‌ها سر و کار داریم؛ اما تهیه فهرست از کتاب‌های فارسی‌زبان موجود در کتابخانه‌های خارج از ایران، امر متداول و رایجی نبوده است. مسئله مهمی که می‌تواند شفافیت بسیاری در مطالعات تاریخ نشر و کتاب‌های کمیاب فارسی‌زبان ایجاد کند. فهرست حاضر، از این نظر بسیار حائز اهمیت و درخور توجه است؛ یعنی آن جامعه آماری که پژوهشگر بر روی آن دست گذاشته و به آن پرداخته است که عبارت است از کتاب‌های فارسی چاپ سربی موجود در کتابخانه کنگره آمریکا. در مقاله حاضر، تلاش شده است تا ضمن معرفی این اثر به معرفی و تحلیل آن از جنبه‌های ساختاری تا محتوایی پرداخته شود.

الف) ویژگی‌های ظاهری و دامنه کتاب

فهرست کتاب‌های فارسی چاپ سربی کتابخانه کنگره آمریکا، با گردآوری و فهرست‌نویسی علی بوذری در سال ۱۴۰۳، توسط انتشارات وراقان در قطع رحلی با [۱۹۸]، IV صفحه و شمارگان ۱۰۰ نسخه منتشر شده است.

جلد کتاب از نوع جلد سخت بوده و از صحافی مناسبی برخوردار است؛ همچنین، چنان‌که در پشت صفحه عنوان کتاب توسط ناشر ذکر شده است، کاغذ استفاده شده برای چاپ کتاب از نوع کاغذ بالکی روسی ۶۰ گرم طلایی متعلق به شرکت Technical Data است که توسط شرکت راهکار برگ بهشت وارد شده و به فروش می‌رسد.

با توجه به مقدمه پدیدآورنده، پوشش تاریخی این اثر از ۱۷۷۸ تا ۱۹۲۵ میلادی را شامل می‌شود. در رابطه با جامعیت پوشش محتوایی کتاب، پدیدآورنده در مقدمه ذکر کرده است کلیه کتاب‌های چاپ سربی فارسی که در خارج از جغرافیای ایران منتشر شده‌اند

و در بخش آفریقا و خاورمیانه (AMED) African and the Middle East Division موجود هستند و در کتابخانه کنگره آمریکا واقع در شهر واشینگتن نگهداری می‌شوند، فهرست نویسی شده است که ۱۰۰ عنوان کتاب را شامل می‌شوند.

ب) از صفحه عنوان تا مقدمه

ناشر کتاب، در آستربردقه این فهرست از لگوی کتابخانه کنگره استفاده کرده است که با محتوای اثر هماهنگی دارد. صفحه ابتدایی کتاب - صفحه پیش از صفحه عنوان و پس از آستر بدرقه - با ابتکار جالبی عبارت «بسم الله الرحمن الرحيم» چاپ شده است که چنان‌که ذکر شده، «برگرفته از کتاب [توقیعات انوشیروان یا دستورنامه کسروی]، کلکته، ۱۲۴۰ق.» است و صفحه پشت آن به شناسنامه کتاب اختصاص یافته است. در این صفحه، شناسنامه کتاب در کادری جداگانه توسط ناشر ذکر شده است و پس از آن، فیپای کتاب قرار دارد. در قسمت مربوط به «مشخصات ظاهری» فیپا که به ارائه اطلاعات نشر پرداخته شده است، متأسفانه اطلاعات مربوط به مشخصات ظاهری، شامل صفحه‌شمار کتاب اصلاً ذکر نشده است؛ همچنین در بخش مربوط به موضوعات کتاب، موضوع «نسخه‌های خطی فارسی - ایالات متحده - فهرست‌ها» موضوعی بی‌ارتباط با محتوای کتاب و کاملاً اضافی بوده که می‌تواند منجر به گمراهی مخاطب و همچنین پژوهشگران شود.

پس از صفحه عنوان کتاب، فهرست مطالب قرار دارد و در آن، تقسیم‌بندی مطالب کتاب به شرح زیر انجام شده است:

- مقدمه (ص. ۷)
- فهرست کتاب‌ها (ص. ۱۱)
- تصاویر (ص. ۹۷)
- نمایه‌ها (ص. ۱۷۹)
- عنوان کتاب‌ها (فارسی) (ص. ۱۸۱)
- عنوان کتاب‌ها (لاتین) (ص. ۱۸۳)
- پدیدآورندگان (فارسی) (ص. ۱۸۵)
- پدیدآورندگان (لاتین) (ص. ۱۸۹)
- چاپخانه‌ها، حامیان نشر و مؤسسات (فارسی) (ص. ۱۹۱)

چاپخانه‌ها، حامیان نشر و مؤسسات (لاتین) (ص. ۱۹۳)

مکان نشر (ص. ۱۹۵)

انواع خطوط (ص. ۱۹۶)

زبان (ص. ۱۹۷)

موضوعات (ص. ۱۹۸)

Preface (ص. I)

در مقدمه کتاب که توسط پدیدآور نوشته شده است، درخصوص تاریخچه و شکل‌گیری بخش آفریقا و خاورمیانه (African and the Middle East Division (AMED) کتابخانه کنگره صحبت شده است. در ادامه، به‌طور دقیق‌تر در مورد بخش زبان‌های فارسی این مجموعه و شیوه مجموعه‌سازی آن اشاره شده و پدیدآورنده، انگیزه خود از گردآوری فهرست حاضر را چنین عنوان می‌کند: «درباره کتاب‌های فارسی چاپ سربی که در خارج از جغرافیای ایران منتشر شده‌اند، تنها اطلاعات پراکنده و محدودی وجود دارد». و این نقصان و حفره پژوهشی که به درستی به آن اشاره شده است، انگیزه شکل‌گیری کتاب حاضر است. پس از بیان نحوه تنظیم کتاب و شیوه ارائه اطلاعات کتابشناختی آثار، جدولی ارائه شده است که در آن محل و تاریخ چاپ کتاب‌های چاپ سربی فارسی در مجموعه کتابخانه کنگره قابل مشاهده است. تقسیم‌بندی محل چاپ کتاب‌ها در این جدول، براساس کشور و سپس شهرها بوده و پراکندگی آن در دهه‌های میلادی قابل مشاهده است. لازم به ذکر است که مطالعه و تحلیل آماری اطلاعات کتابشناسی فهرست‌ها، کار ارزشمندی بوده و مخاطب را به ارزیابی و برآورد دقیق از منابع می‌رساند. بررسی‌های آماری این فهرست، می‌تواند به شکل مفصل‌تر و با جزئیات بیشتری از ابعاد مختلفی همچون زمینه‌های موضوعی، چاپخانه‌ها و حامیان نشر، زبان آثار و... ارائه شود.

این مقدمه در انتهای کتاب به زبان انگلیسی هم چاپ شده است که با توجه به نوع فهرست و مخاطبان احتمالی آن، به نظر ضروری می‌رسد.

ج) فهرست کتاب‌ها

متن اصلی این فهرست که در واقع فهرست و اطلاعات کتابشناختی کتاب‌ها را شامل می‌شود، از صفحه [۱۳] تا ۹۵ کتاب را در بر گرفته است. تنظیم اطلاعات، چنان‌که در

مقدمه کتاب نیز به آن اشاره شده است، نخست بر اساس تاریخ چاپ و سپس بر اساس حروف الفبا شکل گرفته است و به هر عنوان کتاب، یک شماره ردیف (ش.ر.) اختصاص پیدا کرده است. اطلاعات هر رکورد، شامل «عنوان»، «مؤلف»، «تاریخ چاپ»، «محل چاپ»، «حامی چاپ»، «چاپخانه»، «زبان و خط» و «موضوع» است؛ همچنین برخی اطلاعات نسخه‌شناسی، شامل «آغاز» و «انجام»، «ابعاد کتاب»، «تعداد سطر» و «نوع خط» را نیز در بر دارد. در شیوه ارائه اطلاعات، از روش‌های استاندارد بین‌المللی کتابنامه‌نویسی استفاده نشده است و قسمت‌های مختلف به صورت تیتربولد شده‌اند.

در بخش اطلاعات توصیفی کتاب‌ها، گردآورنده از مستند کردن اسامی پدیدآورندگان از جمله نویسنده و مصحح، خودداری کرده است و همچنان که در مقدمه اثر نیز به آن اشاره شده است، تلاش شده رسم الخط کتاب‌ها حفظ شود. از آنجایی که ما با یک فهرست سر و کار داریم که در آن به گردآوری اطلاعات پرداخته شده است و پردازشی صورت نگرفته، می‌توان گفت با «فهرست نویسی» کتاب‌ها به شکل تخصصی و استاندارد آن مواجه نیستیم و اطلاعات کتاب‌ها دقیقاً مطابق با صفحه عنوان و انتهای آن‌ها ذکر شده است؛ بنابراین، عدم مستندسازی اسامی در ارائه اطلاعات، گرچه امر غیر مرسوم است اما در فرایند ارائه اطلاعات، خدشه‌ای وارد نخواهد کرد.

پرداختن پژوهشگر به اطلاعاتی همچون «ابعاد»، «سطر»، «خط» و هرگونه اطلاعاتی که مربوط به ویژگی‌های ظاهری کتاب‌ها بوده و نه ویژگی‌های محتوایی آن‌ها، بسیار درخور توجه است. این موارد از جمله مواردی هستند که در فرایند پردازش کتاب‌های کمیاب، با مفهومی تحت عنوان «کتاب به عنوان شیء» مورد توجه قرار می‌گیرند. در فرایند انتقال اطلاعات در کتابخانه‌ها در اغلب موارد، داده‌های متنی موجود در یک منبع اطلاعاتی از فرم فیزیکی و مادی آن منبع، متمایز است. با این وجود در موارد کم اما مهمی، فرم فیزیکی یک منبع و داده‌های متنی آن قابل تفکیک نیستند. در مورد یک «کتاب کمیاب»، صرف ارائه محتوایی یک منبع، می‌تواند در خصوص اطلاعات فرم فیزیکی آن منبع (ویژگی‌های فیزیکی) ناکافی باشد که در این موارد گفته می‌شود ویژگی‌های فیزیکی منبع، غیرقابل تشخیص هستند. به طور کلی، می‌توان محتوا و فرم فیزیکی این منابع را به عنوان دو گروه مجزا توصیف کرد:

- «متون، که تولید می‌شوند تا خواننده شوند و تا حدود زیادی دارای ویژگی خود-توضیحی هستند» (داده‌های متنی)؛

- «اشیاء که به سادگی، اشیاء هستند؛ درک بیننده از چیزی که هستند و مفهومی که دارند، کاملاً به باورها و دانش فرد بیننده بستگی دارد»؛ (داده‌های توصیفی) (Buckland, 1991; IFLA Rare Books and Special Collections, 2014).

کتاب‌های کمیاب، دارای هر دو ویژگی‌های متنی و فیزیکی هستند و بنابراین، برتر دانستن صرف فرم و ساختار یا متن در آن‌ها، ممکن است قضاوت و نگاهی یک طرفه باشد. کتاب‌های کمیاب را می‌توان «اشیای حامل اطلاعات» نامید؛ اگر اطلاعات را «تفاوت بین ساختار یک سازمان یا دو حالت، پیش و پس از ارسال و دریافت پیغام» بدانیم، این تعریف، نشان می‌دهد که اطلاعات، یک فرایند است و بنابراین، تفاوت سطح آگاهی یک کاربر، پیش و پس از استفاده از یک کتاب کمیاب، اطلاعات در نظر گرفته می‌شود. در مورد کتاب‌های کمیاب، اطلاعات می‌تواند از داده‌هایی که توسط کاربر از خواندن متن یا مشاهده تصاویر گرفته می‌شود به دست آید. این اطلاعات، همچنین می‌تواند شامل آن بستر فیزیکی باشد که کتاب در آن وجود داشته یا شواهد مربوط به فرایند طی شده؛ در واقع، اطلاعات می‌تواند از ویژگی‌های مختلف کتاب مشتق شود. کارشناسان، استدلال می‌کنند که اگرچه اطلاعات - مانند دانش - نامحسوس و ناپیداست، اما می‌توان آن را در یک ساختار ملموس نشان داد؛ در مورد یک کتاب کمیاب، بستر یا محفل انتقال اطلاعات - همان چیزی که از طریق آن، اطلاعات برای ایجاد دانش منتقل می‌شود - ساختار فیزیکی کتاب است. هر کتاب کمیابی، ممکن است به صورت ذاتی به عنوان یک منبع حاوی اطلاعات و یا به عنوان یک محفل اطلاعاتی، ارزشمند باشد و به صورت بالقوه، توانایی ارائه اطلاعات مرتبط بیشتری در یک ساختار را داشته باشد. این پردازش در خصوص فهرست حاضر، گرچه صورت گرفته است اما می‌توانست به شکل دقیق‌تری، از جلد و صحافی کتاب‌ها آغاز شده و به طور کلی، هرآنچه میان دو دفتین قرار می‌گیرند را شامل شوند؛ از جمله مهرهای مالکیت یا یادداشت‌ها و ....

نکته قابل توجه در خصوص فهرست کتاب‌ها، ارائه شماره بازیابی کتاب در کتابخانه مورد نظر است؛ با ورود به وب‌سایت و جست‌وجوی شماره بازیابی، اطلاعات فهرست‌نویسی کتاب‌ها در سایت کتابخانه قابل مشاهده است که مقایسه میان اطلاعات پردازش شده از هر کتاب در وب‌سایت کتابخانه و فهرست حاضر، گواهی بر جزئیات دقیق و پردازش صحیح و اصولی فهرست حاضر است.

عبارات «بی‌نا» و «بی‌چا»، عباراتی هستند که در فرایند فهرست‌نویسی و در مواردی که نام فرد دست‌اندرکار در فرایند انتشار کتاب و یا نام چاپخانه نامشخص بوده است از آن‌ها استفاده شده است. ذکر دو نکته در این خصوص ضروری است؛ عبارت «بی‌چا» طبق قواعد فهرست‌نویسی براساس دستنامه، اصطلاح رایجی نیست؛ اگر فهرست‌نگار به هر دلیلی استفاده از این اصطلاح را ضروری می‌دانست، بهتر بود در مقدمه اثر و شیوه‌نامه، به آن اشاره کند؛ همچنین، ضروری است هر دو عبارت برای استفاده داخل علامت قلاب [] قرار گیرند.

همچنین در متن اصلی این اثر که شامل فهرست کتاب‌ها می‌شود، شاهد ذکر آغاز و انجام متن هر کتاب هستیم که در فرایند اطلاع‌رسانی به مخاطب تأثیر مثبتی دارد.

د) تصاویر

در این بخش، تصویر صفحه عنوان یا صفحه آغاز متن اصلی تمامی کتاب‌هایی که در فهرست قرار گرفته‌اند، ضمیمه شده است که صفحات ۹۹ تا ۱۷۷ کتاب را در بر می‌گیرد. تصاویر به صورت سیاه و سفید و با کیفیت قابل قبولی منتشر شده‌اند.

ه) نمایه‌ها

۱ و ۲) عنوان کتاب‌ها (فارسی)؛ عنوان کتاب‌ها (لاتین)

دو بخش نخست نمایه‌های فهرست، به نمایه عناوین کتاب‌ها (فارسی و لاتین) اختصاص پیدا کرده است. با توجه به نحوه تنظیم بدنه اصلی کتاب، این دو نمایه فرایند دسترس‌پذیری به رکوردهای اطلاع‌رسانی را تسهیل می‌کند. نمایه عناوین با ترتیب الفبایی درج شده‌اند و در مقابل هر مدخل، شماره ردیف کتاب در متن فهرست ذکر شده است.

۳ و ۴) نمایه پدیدآورندگان (فارسی و لاتین)

در دو بخش بعدی نمایه‌های فهرست، شاهد نمایه نام پدیدآورندگان (فارسی و لاتین) هستیم). اسامی پدیدآورندگان در این دو بخش، برخلاف متن اصلی فهرست، مستند

شده‌اند. در مقدمه به شیوه مستندسازی اسامی اشاره‌ای نشده است که آیا با استفاده از فهرست اسامی مستند مشاهیر و مؤلفان بوده است یا خیر. نمایه پدیدآورندگان با ترتیب الفبایی درج شده است و در مقابل هر مدخل، شماره ردیف کتاب در متن فهرست ذکر شده است؛ همچنین در مواردی که متن فهرست با فرم مستند شده اسامی تفاوت نگارشی داشته است، از فرم به کار رفته در کتاب‌ها به فرم مستند ارجاع داده شده است. در این قسمت از نمایه، موارد گنگی همچون «امیرعلی»، «محمدحسن»، «الشبراوی» و... وجود دارد. واضح است در کتاب‌ها، اطلاعات بیشتری از این افراد یافت نشده. مستندکردن این اسامی، نیازمند استفاده از منابع مختلف و جست‌وجوهای جداگانه است و برخی از اسامی در فهرست نمایه، اطلاعات به‌خصوصی به مخاطب نخواهد داد؛ همچنین در بخش نمایه پدیدآورندگان (لاتین)، در فرایند مستندسازی نام افراد، شاهد دو دستگی در شیوه نمایه‌سازی هستیم؛ در برخی موارد نام کوچک پدیدآورندگان به‌طور کامل آمده و در مواردی هم تنها به ذکر حرف اول نام کوچک افراد اکتفا شده است.

۴۲۹

آبَنَه پژوهش | ۲۰۸
سال ۳۵ | شماره ۴
مهر و آبان ۱۴۰۳

به‌طور کلی به نظر می‌رسد اطلاق نام «نمایه پدیدآورندگان» بجای «نمایه نام کسان» باعث شده تا کمی ساختار نمایه در این بخش مخدوش شود؛ به‌عنوان مثال، در بخش «نمایه چاپخانه‌ها، حامیان نشر و مؤسسات» شاهد نام «هدایت، رضاقلی» هستیم که این نام در بخش مربوط به نمایه پدیدآورندگان ذکر نشده است.

۵ و ۶) نمایه چاپخانه‌ها، حامیان نشر و مؤسسات (فارسی و لاتین)

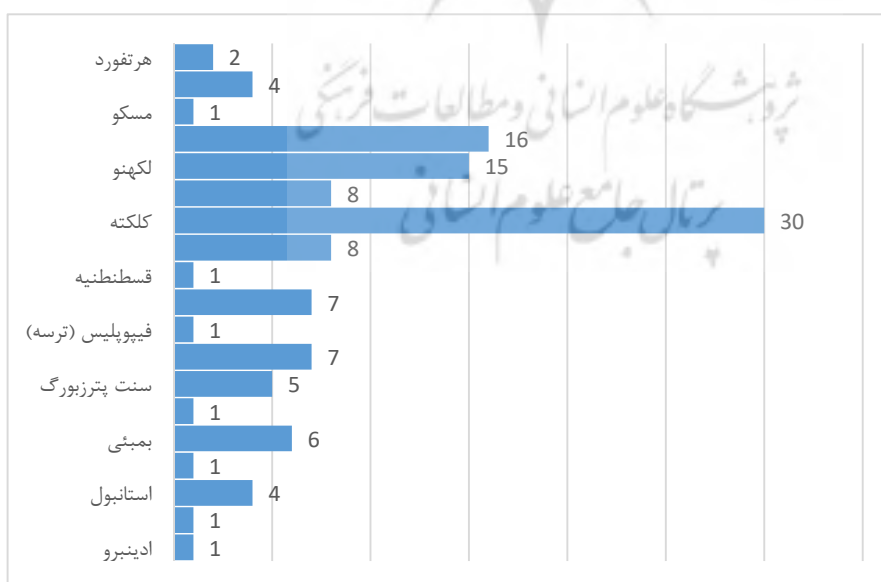
در دو بخش بعدی قسمت نمایه‌های کتاب، نمایه چاپخانه‌ها، حامیان نشر و مؤسسات (فارسی و لاتین) ذکر شده است. با بررسی این قسمت از نمایه، مشخص شد نام چاپخانه‌ها و مؤسسات در این بخش، مستند نشده‌اند و به همان شکلی که در کتاب‌ها آمده درج شده‌اند. به‌عنوان مثال، فرم مستند شده مدخل «بولاق» در بخش مستند تنالگان‌ها «مطبعه بولاق» ذکر شده است؛ البته با در نظر گرفتن محل چاپ کتاب‌ها، نام عمده این مؤسسات در مستند تنالگان‌ها وجود ندارد. با این وجود، شاهد رویکردی مبتنی بر سیاست پدیدآور برای نمایه‌سازی در این بخش نیستیم؛ در برخی مدخل‌ها نام «مطبع» یا «مطبعه» در ابتدا آمده است و در برخی موارد حذف شده است. سیاست پدیدآورد در این خصوص نامشخص است. همچنین با ادغام «چاپخانه‌ها»، «حامیان

نشر» و «مؤسسات» در یک بخش از نمایه، انتظار می‌رود نقش مربوطه در داخل پرانتز در مقابل نام ذکر شود تا فرایند اطلاع‌رسانی به مخاطب تسهیل گردد.

۷) نمایه مکان نشر

در این بخش از نمایه‌های کتاب، نمایه مکان نشر کتاب‌ها (نام شهرها) ذکر شده است. با مطالعه آماری این بخش از نمایه کتاب که در نمودار زیر قابل مشاهده است، در می‌یابیم که شهرهای کلکته، لندن و لکهنو به ترتیب با فراوانی ۳۰، ۱۶ و ۱۵، بیشترین کتاب‌های چاپ سربی فارسی مجموعه مورد مطالعه را به خود اختصاص داده‌اند. بدیهی است سیاست‌های مجموعه‌سازی کتابخانه که در این مسئله تأثیرگذار است، می‌تواند زمینه‌ای برای پژوهش‌های آتی باشد. پراکندگی شهرها در نمودار زیر قابل مشاهده است. ذکر یک نکته در اینجا مهم است؛ گردآورنده محترم در مقدمه کتاب اشاره کرده‌اند که در واقع این فهرست «کتاب‌های فارسی چاپ سربی که در خارج از جغرافیای ایران منتشر شده‌اند» را شامل شده است؛ اما در نمایه شهرها به شهر «طهران» و «تبریز» هم برمی‌خوریم که احتمالاً یک تغییر سیاست در طول انجام کار بوده که با عدم ویرایش این قسمت از مقدمه همراه شده است.

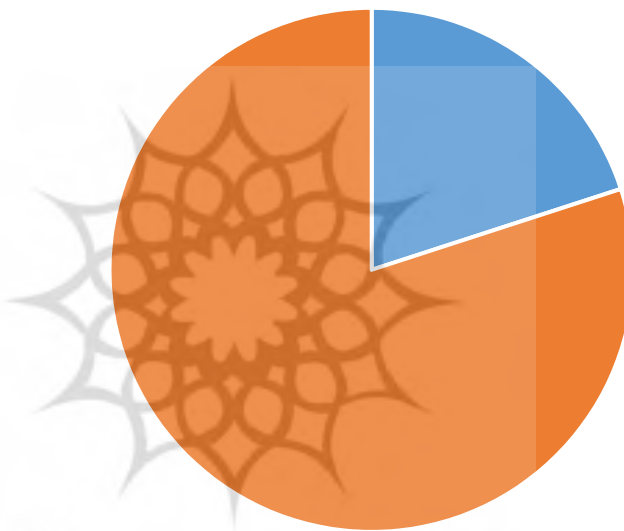
نمودار ۱. پراکندگی شهرها (محل نشر)

۸) نمایه انواع خطوط

با توجه به اطلاعات نمایه در این بخش، دو خط «نسخ» و «نستعلیق» خطوطی هستند که در کتاب‌ها به کار رفته‌اند که پراکندگی و میزان فراوانی این دو خط در کتاب‌ها در نمودار زیر قابل مشاهده است:

نمودار ۲. پراکندگی نوع خط

۴۳۱

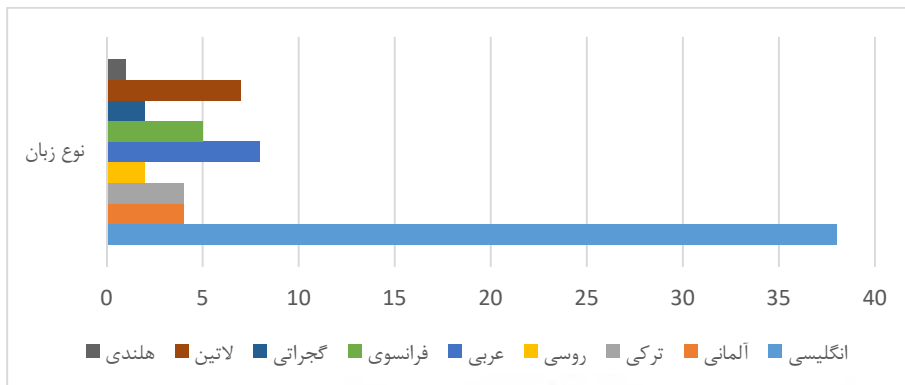
آینه پژوهش | ۲۰۸
سال ۳۵ | شماره ۴
مهر و آبان ۱۴۰۳

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۹) نمایه زبان

با در نظر گرفتن اطلاعات موجود در نمایه در این بخش، ما در کتاب‌های فارسی چاپ سربی موجود در مجموعه مورد مطالعه در مواردی با کتاب‌های دوزبانه مواجه هستیم که گاهی تنها شامل صفحه عنوان یا مقدمه به زبان دیگر بوده و در مواردی دیگر کلیه متن کتاب به زبانی دیگر به جز فارسی را نیز شامل می‌شود. این پراکندگی در نمودار زیر قابل مشاهده است. به طور کلی با تعداد نُه زبان دیگر مواجه هستیم که در میان آن‌ها زبان انگلیسی بالاترین فراوانی را داشته و پس از آن، زبان‌های عربی و لاتین در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند.

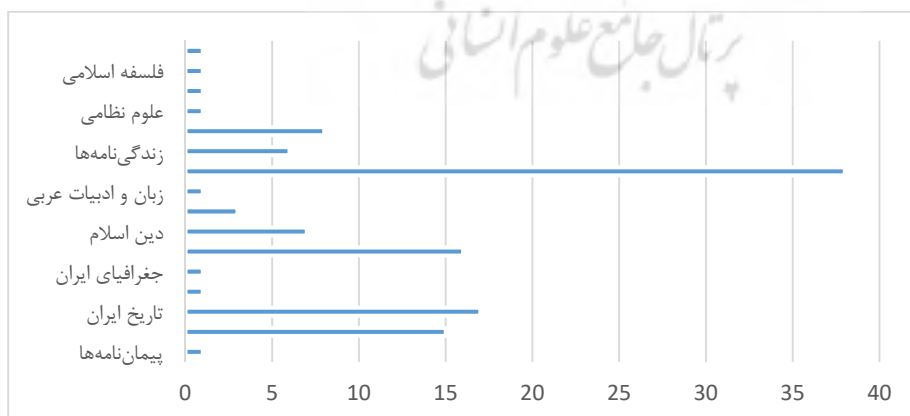
نمودار ۳. پراکندگی نوع زبان در کتاب‌های دوزبانه

۱۰) نمایه موضوعات

در این بخش از نمایه که موضوعات کتاب‌ها را شامل می‌شود، شاهد تقسیم‌بندی کلی و دقیقی هستیم که احتمالاً مبتنی بر تقسیم‌بندی دیویی بوده که در موارد لازم با توجه به اینکه با کتاب‌های فارسی زبان سروکار داریم، این تقسیم‌بندی، کمی تخصصی‌تر شده است؛ مانند مواردی همچون «فلسفه اسلامی»، «زبان و ادبیات فارسی»، «دین اسلام» و مواردی که در واقع در گسترش‌های رده‌بندی هم لحاظ شده‌اند. بر این اساس و با بررسی آماری این بخش از نمایه، مشخص شد که عمده کتاب‌های فارسی زبان چاپ سربی مورد بررسی در حوزه موضوعی زبان و ادبیات فارسی قرار گرفته‌اند و پس از آن، کتاب‌های با موضوع تاریخ ایران و دین در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

نمودار ۴. پراکندگی موضوعات

جمع‌بندی

مجموعه‌های ویژه و منابع آرشیوی، شامل طیف گسترده‌ای از قالب‌ها و زمینه‌های موضوعی هستند؛ این منابع، معمولاً به دلیل ویژگی‌های تاریخی، اجتماعی، فرهنگی یا مالی از سایر منابع متمایز می‌شوند و جدا از سایر گردش‌های عادی منابع در کتابخانه‌ها، متعهدانه مورد حفاظت و نگهداری قرار می‌گیرند و نحوه دسترسی به آن‌ها متفاوت است. شاید بتوان گفت که کتاب‌های کمیاب، نسخ خطی و مجموعه‌های ویژه کتابخانه‌ها، سخت‌ترین و ممنوعه‌ترین بخش کتابخانه‌ها برای استفاده هستند. صفت یا ویژگی «کمیاب»، بیانگر یک ویژگی و نمایانگر منحصر به فرد یا استثنایی بودن است. «یک رویداد، وضعیت یا شرایط که به ندرت یافت می‌شود؛ (یک چیز) دارای محبوبیت و ارزش که در تعداد زیادی یافت نمی‌شود؛ به طور غیرمعمولی خوب یا قابل توجه» و به طور اخص، یک کتاب کمیاب، «کتابی است که به دلیل قدمت، محدودیت انتشار، ویژگی‌های فیزیکی یا سایر عوامل تاریخی، ارزشمند یا قابل توجه است» (Oxford English Dictionary online, 2024).

۴۳۳

آبیه پژوهش | ۲۰۸
سال ۳۵ | شماره ۴
مهر و آبان ۱۴۰۳

فرایند فهرست‌نگاری کتاب‌های کمیاب موجود در مجموعه‌ها و کتابخانه‌ها، خصوصاً در ایران، امر کمیابی نیست. با جست‌وجویی ساده درمی‌یابیم که فهرست کتابخانه‌های مختلف، البته با کیفیت‌ها و در سطوح تخصصی متفاوتی، منتشر شده‌اند که قابل استفاده هستند. امر مهم در خصوص فهرست حاضر، گردآوری و فهرست کتاب‌های فارسی‌زبان چاپ سربی موجود در کتابخانه‌ای مهم در خارج از کشور است. در واقع این فهرست می‌تواند نقطه آغازی بر این مسیر پر پیچ و خم و دشوار باشد و پژوهشگران را بر آن دارد تا اهمیت فهرست‌نگاری کتاب‌های فارسی‌زبان موجود در مجموعه‌های خارج از کشور را دریابند و در راستای آن تلاش کنند. واقعیت این است که در مطالعه کتاب‌های کمیاب در ایران و به طور کلی در مطالعه تاریخ کتاب در ایران، نقاط مجهول بسیاری وجود دارد. پژوهشگران این حوزه هنوز نمی‌توانند به این پرسش اولیه پاسخ دهند که تاکنون چند عنوان کتاب فارسی در دنیا منتشر شده است و ما هنوز از پاسخ به بسیاری از پرسش‌های اساسی در این زمینه ناتوانیم. تنها راه رفع چنین ابهاماتی، مطالعه دقیق و مورد به مورد کتاب‌های منتشر شده است. یکی از مهم‌ترین این منابع، منابعی هستند که

در مجموعه‌های خارج از کشور نگهداری می‌شوند و پدیدآور و پژوهشگر محترم کتاب حاضر که سال‌های سال به‌طور تخصصی در زمینه کتاب‌های چاپ سربی به مطالعه و پژوهش پرداخته‌اند به درستی چنین فقدانی را دریافته و به آن پرداخته‌اند.

Gary Strong، کتابدار دانشگاه UCLA در کنفرانس RBMS1 در سال ۲۰۰۸، سخنان خود را چنین آغاز کرد: «اکنون زمان ماست». این صحبت صحیحی است؛ چراکه منابع کمیاب کتابخانه‌ها باید در عصر حاضر که کتابخانه‌ها به‌طور فزاینده‌ای به فرایند اشتراک منابع - چاپی و الکترونیکی - روی آورده‌اند، با ارزش‌تر شده باشند. این «زمان ما»، در واقع نقطه عطفی است که کتابخانه‌های دارای مجموعه‌های ویژه در جایی در قرن بیست و یکم، می‌توانند با اتخاذ رویکردی صحیح به قبل و بعد از آن تقسیم شوند؛ چراکه کتابخانه‌های ما همواره حاوی کتاب‌های کمیاب و منابع منحصربه‌فردی در طول تاریخ بوده‌اند و با توجه به اهمیت کتاب‌های کمیاب، معرفی مجموعه‌های دربردارنده این آثار از جایگاه ارزشمند و خاصی برخوردار است که می‌تواند زمینه‌گرایش‌های پژوهشی محققان، مصححان، به‌ویژه دانشجویان را در زمینه احیاء و نشر این آثار فراهم آورد.

در خصوص مجموعه‌های ویژه و کتاب‌های کمیاب در ایران، آنچه مورد نیاز است، ایجاد تغییر اساسی در شیوه نگرش ما در خصوص آن‌هاست؛ لازم است نگاه خود به این مجموعه‌ها را از مخازن دانشی بدون استفاده، به مراکز مستمر در حال تکثیر برای میراث مشترک فرهنگی مان تغییر دهیم. با توجه به پارادایم دیجیتال‌سازی، ما می‌توانیم پرسش‌های پژوهشی در خصوص کارهای آتی را به سمت چگونگی استفاده از این فرصت برای تحول و تبدیل مجموعه‌های ویژه و آرشیو کتاب‌های کمیاب به فضاهای فعال پژوهشی و یادگیری ببریم. این امر، مستلزم آن است که توجه جدی به محتوا و ساختار داشته باشیم و گام مهمی در خصوص انقلاب اطلاعاتی خواهد بود. امری که میراث فرهنگی مشترکی در سراسر جهان را فراهم خواهد نمود.

منابع

Buckland, M. K. (1991). *Information and information system*. New York: Praeger Publishers.

IFLA Rare Books and Special Collections. (2014). *Guidelines for planning the digitization of rare book and manuscript collections*.

"Rare Book". (2024). In: *Oxford English Dictionary online*.

۴۳۵

آینه پژوهش | ۲۰۸
سال ۳۵ | شماره ۴
مهر و آبان ۱۴۰۳

